

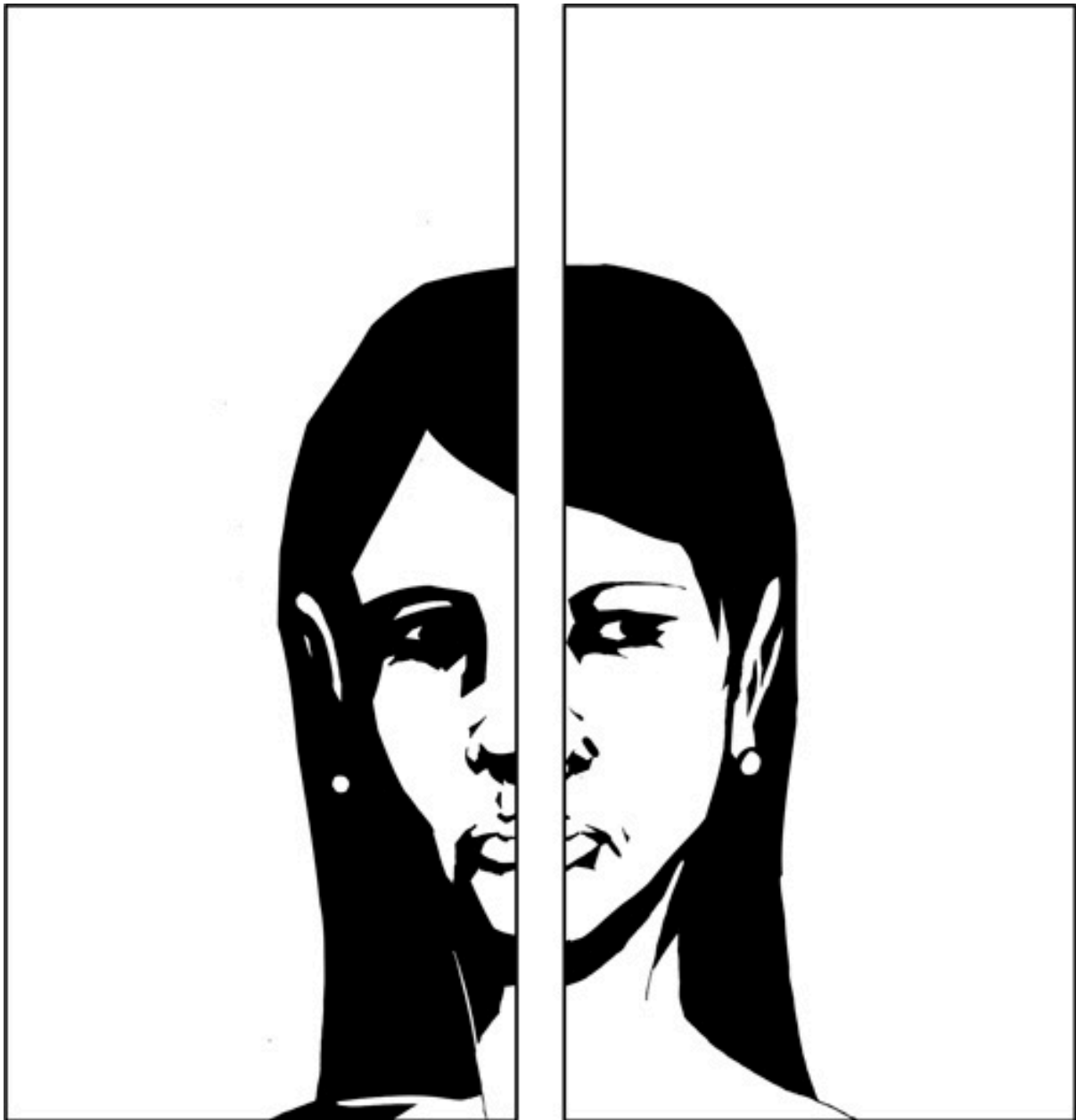
Psykologi - et samfunnsfag?

Siri Erika Gullestad

PhD, professor, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo

s.e.gullestad@psykologi.uio.no

Psykologien har utvilsomt et samfunnskritisk potensial. Fagets bredde og egenart tilsier at vi ideelt sett burde vært et eget fakultet.

SAA

ILLUSTRASJON: SIMEN AUGUST ASKELAND

Siri Erika Gullestad er psykoanalytiker, og professor i klinisk psykologi ved Universitetet i Oslo. Sammen med Karine Skaret, Svein Øverland, Else-Marie Molund og Ole Jacob Madsen er hun fast kronikør i Psykologtidsskriftet. Neste måned: Karine Skaret

SV-fakultetet ved Universitetet i Oslo fylte 50 år sist høst. Psykologisk institutt ble medlem av det nyopprettede fakultetet i 1963, etter å ha vært del av Det historisk-filosofiske fakultet siden 1909. Psykologi er av de bredeste fag som finnes: Det spenner fra eksperimentelle studier av hukommelse til den kliniske observasjon i terapirommet; fra studier av holdninger og fordommer til kunnskap om biologiske prosesser i hjernen; fra naturvitenskapelige forklaringsmodeller til fortolkning av mening gjennom språk og symboler. Er det et samfunnsfag? Svaret er ikke gitt: I Bergen er psykologi et eget fakultet, i Tromsø en del av fakultetet for helsevitenskap.

50-årsjubileet reiste spørsmålet om samfunnsvitenskapenes *kritiske* potensial. Har psykologien et bidrag her? Psykologi defineres som vitenskapen om menneskets opplevelse og atferd. Det handler om *indre* drivkrefter og mekanismer. På slutten av 60-tallet hevdet de revolusjonære ml-studentene stort sett at psykologi var en borgerlig, individualistisk vitenskap; det som trengtes for samfunnsendring var utelukkende analyse av økonomiske og sosiale forhold. Selv om røster innenfor faget utviklet fagkritikk, var det atskillige psykologistudenter som proletariserte seg og forlot faget. En del av oss leste Marx og Freud samtidig, ikke minst i Frankfurterskolens formidling, og var dypt skeptiske til ml-marxismens nulling av individet. For å forstå sosiale prosesser måtte vi også forstå de psykologiske prosessenes dynamikk, slik de opererer i individet. Både marxisme og psykoanalyse var ledet av det Jürgen Habermas – en av mine helter på den tiden – kaller en *frigjørende erkjennelsesinteresse*, en idé om å forstå for å forandre. Psykoanalysen var på den tiden da fakultetet ble dannet, en selvfølgelig del av fagporteføljen ved Psykologisk institutt. Harald Schjelderup – fagets første professor – var både filosof, eksperimentalsykolog og psykoanalytiker. Mitt fokus i denne kronikken er det kritiske potensial som ligger i psykoanalytisk forståelsesmåte.

Psykoanalytisk teori anvendt på kulturelle og sosiale prosesser utgjør en uavbrutt, men ofte glemt kritisk tradisjon som ble aktualisert av 22. juli

Psykoanalysen hviler på en grunntanke om at sannheten frigjør. Dens «opplysningsvisjon» gjelder ubevisste krefter i den enkeltes indre, men også fenomener i den sosiale og kulturelle verden – religiøse dogmer, irrasjonelle politiske bevegelser, ideologier. Freud analyserte religionenes plass i menneskets sjel liv som forsøk på å utholde en hard virkelighet og å finne trøst: Religioner er *illusjoner*; ikke i betydningen feiltakelser, men i betydningen ønskeforestillinger. Freuds psykoanalyse ble her kulturkritikk.

Etter Freud ble kulturanalysen utvidet til å omfatte de voldelige og destruktive ideologiene som vokste frem i det 20. århundre. Hvordan kunne masser av mennesker identifisere seg med nazismen og dens antisemittisme? Psykoanalytikeren Wilhelm Reich forsøkte å gi et svar gjennom *Fascismens massepsykologi* – et arbeid som ble videreført gjennom Frankfurterskolens studier av den autoritære personlighet: Kjernen var at patriarkalske familiestrukturer og en seksualfornektende, autoritær oppdragelse kunne skape autoritære personlighetstyper preget av sterk undertrykt aggresjon og hat – en aggresjon man ikke våger å rette mot maktpersoner, men som forskyves og rettes mot

minoritetsgrupper. For å forstå fremveksten av nazismen kreves selvsagt analyser av his toriske, økonomiske og sosiale forhold. Poenget er imidlertid at en uttømmende forståelse *også* fordrer en psykologisk undersøkelse. Tanken om sammenheng mellom barndom og personlighetsdannelse var sentral også for barnepsykologen Åse Gruda Skard – som i fire tiår kjempet for å endre synet på barn og barneoppdragelse. I 1960 skrev hun at når hun ble møtt med så sterk motstand var det fordi menneskene «vegrer seg mot å forstå at de sjøl kunne vært lykkeligere og mer samfunnsgagnlige om de hadde hatt en annen barndom».

Kritikken av mannsdominerte og seksualfornektende strukturer banet samtidig veien for politisering ikke bare av produksjonslivet, men også av reproduksjonslivet – og ble inspirasjonskilde for mang en feminist. Jeg kjøpte en piratkopi av Reichs bok om *Orgasmens funksjon* på gata i Paris i 1968. For mange oss ga faget en intellektuell ramme for viktige personlige frigjøringsprosjekter.

For meg som ung psykologistudent var det en sterk inspirasjonskilde at faget kunne bidra til kritisk refleksjon over hva slags psykologisk dynamikk som kan forklare at individet underkaster seg diktatoriske ideologier. Skjellsettende var Erich Fromms *Flukten fra friheten* (1941), som fremholder at individet kan *ønske* seg inn i hierarkiske, autoritære strukturer. Flukten uttrykker et dypt menneskelig behov for mening, trygghet og tilhørighet til en flokk. På et ubevisst nivå kan «nasjon» og «fedreland» romme en representasjon av trygge foreldrefigurer. Fromms tanker vakte motstand – frie og autonome ville vi jo være! I ettertid ble det klart at Fromm utvilsomt hadde et poeng – en erkjennelse av menneskets sårbarhet og behov for flokken. Nettopp lojalitet til gruppen er også en nøkkel til å forstå menneskelig grusomhet.

Psykoanalysen ga også innsikt i menneskets *motstand* mot endring. Schjelderup foreleste om gullfiskene som levde i en glassballe som var delt på midten av en glassvegg. Da man fjernet glassveggen, fortsatte fiskene å svømme kun innenfor sin halvdel. Det kuede mønsteret nedfeller seg i indre psykiske strukturer med en egentyingde som gjør at mennesker fortsetter å bøye hodet selv om undertrykkeren fjernes. Mennesket undertrykker seg selv – av skyld, skam og redsel for å bli forlatt eller miste gruppens anerkjennelse. En avgjørende innsikt for psykologen som står overfor utfordringen å forstå hvorfor kvinner stadig vender tilbake til en voldelig ektemann de ønsker å bryte med. I slike tilfeller er det konflikt mellom bevisste ønsker og en dypere ubevisst dynamikk. Psykoanalysen ga kunnskap om de irrasjonelle, destruktive kreftene i menneskesinnet og viste at mennesket kan styres av tanker og følelser vi ikke er klar over – et grunnskudd mot oppfatningen av mennesket som et fornuftsstyrt vesen. Dette er fortsatt uønsket kunnskap.

Psykologifaget har i dag forskningstradisjoner som på ulikt vis bidrar til fag- og samfunnskritisk refleksjon. Sosialpsykologiske studier har påvist manglende eller begrenset effekt av holdningskampanjer, og demonstrert motsetninger mellom hva mennesker *sier* og hva de *gjør* – kunnskap som stadig neglisjeres av politikerne. Vitnepsykologien dokumenterer at våre vitneutsagn er middels pålitelige, likeledes vår bedømmelse av troverdighet, og beslutningspsykologien viser at avgjørelser tas ut fra affektheuristikker snarere enn på basis av rasjonelle analyser. Dette er viten som torpederer forestillingen om den rasjonelle aktør.

Psykoanalytisk teori anvendt på kulturelle og sosiale prosesser utgjør en uavbrutt, men ofte glemt kritisk tradisjon som ble aktualisert av 22. juli. For hva betyr det å være motivert av ideologi? Mens den første rettspsykiatriske erklæringen så Anders Behring Breiviks ideologiske overbevisning som vrangforestillinger og resultat av sykdom, er det i psykoanalytisk perspektiv sammenheng mellom tankeverden og personlighet. Forestillingen om å være «europeisk redningsmann» kan være uttrykk for splitting og heroisering av selvet, et bokstavelig talt opp-bolet selvbilde som avverger en taper-opplevelse. Identifikasjonen med en enhetlig, ren nasjon og et maskulint, sterkt univers kan

være en «løsning» dersom det å skape en personlig, selvstendig identitet er for vanskelig. Samtidig kan ideologien være svar på reelle sosiale frustrasjoner og opplevelser av tap i et multikulturelt og «feminisert» samfunn – for eksempel av status som mann.

Med dette perspektivet åpnes også forbindelsen til det kulturelle, sosiale og politiske Norge som formet masseorderens personlighet. Forholdet mellom psykologi og ideologi blir her dialektisk: Man søker en ideologi som «passer til» et subjektivt hevnsscenario, men ideologien er i neste instans nødvendig for å legitimere handling. Med sin analyse av sammenhengen mellom kultur og personlighetsdannelse samt av irrasjonelle ideologiers tiltrekningskraft – hvilke selvbilder ideologien rommer, og hvordan den gir mulighet for å plassere følelser av hat og hevngjerrighet så vel som ubevisste savn og lengsler – fremstår psykoanalysen som en *ideologikritisk* teori.

Psykologien har altså utvilsomt et samfunnskritisk potensial. Om faget av den grunn hører hjemme i SV-familien, er et annet spørsmål. Etter min mening tilsier psykologifagets bredde og egenart at vi ideelt sett burde vært et eget fakultet.